

ПУБЛІКАЦІЇ

В. М. ГЛАДИЛІН

ВІДКРИТТЯ МУСТЬЕРСЬКОЇ СТОЯНКИ
НА ДОНЕЧЧИНІ

Випадкові знахідки крем'яних виробів на березі р. Сухі Яли¹ на Донеччині, що про них повідомила в Донецький краєзнавчий музей вчителька середньої школи с. Костянтинівки Т. І. Цвельова, спричинилися влітку 1962 р. до старанних розвідок у цьому цілковито обійденому археологічними дослідженнями районі.

Розвідгрупою Інституту археології АН УРСР² тут зареєстровано кілька пунктів зі знахідками розщеплених і оброблених кременів.

Винятковий інтерес становить відкриття поблизу с. Антонівки у Мар'їнському районі залишків стоянки мустьєрського часу.

Про наявність стоянки свідчили численні вироби з кременю, зібрані на схилі мисоподібного виступу правого берега річки у котловані для видобутку піску і каоліну, розташованому одразу ж за східною околицею села.

З метою одержання необхідних даних щодо умов залягання культурних решток у відслоненнях котловану нами у кількох місцях було зачищено його стінки. Оброблені кремені зустрінуто у сучасному ґрунті, який підстиляється жовтуватато-сірими делювіальними супісками та різнозбарвленими каоліністими пісками полтавської серії³. Знахідки починалися одразу ж від поверхні, різко збільшуючись у числі на глибині 0,65—0,75 м, де вони пов'язувались з прошарком уламків світло-сірого кварцитовидного пісковика. Нижче від пісковикових уламків зустрічались лише поодинокі крем'яні вироби.

Виключно попередній характер досліджень, здійснених на стоянці, не дозволяє зробити остаточних висновків щодо стратиграфії пам'ятки. А втім, є певні підстави говорити про перевідкладеність знахідок на ділянці схилу, зайнятий котлованом. Увагу привертає пов'язаність кременів з прошарком пісковикових уламків. Останній міг утворитися лише внаслідок делювіальних процесів. Дійсно, шурф, закладений за 100 м від котловану уверх по схилу, був припинений уже на другому штихові: нижче йшов потужний шар роздрібленого, хоч ще й не зрушеного з місця кварцитовидного пісковика.

До одержання повного перекрою місцезнаходження надто важко визначити місце первинного залягання матеріалу. Найімовірніше стоянка була розташована десь поруч з виходами пісковиків, і лише зго-

¹ Притока р. Вовчої (басейн р. Самари).

² Крім автора в роботах розвідгрупи брали участь науковий співробітник Донецького краєзнавчого музею Т. О. Шаповал та старший лаборант Інституту археології АН УРСР О. В. Цвек.

³ Визначення М. Ф. Веклича.

дом культурні залишки разом з дрібними пісковиковими уламками зсунулися на більш низькі ділянки схилу.

В результаті зачисток і зборів у котловані одержано значну колекцію крем'яних виробів. У складі її понад 2000 знахідок, у тому числі близько 200 — з вторинною обробкою.

Фауністичні рештки в матеріалах відсутні: кістки не збереглися внаслідок незначної глибини залягання культурних залишків у берегових відкладах.

При виготовленні знарядь праці на стоянці використовувався місцевий кремій переважно сірих відтінків: від темного до майже білого. В невеликій кількості трапляються також вироби з кременю жовтуватого кольору.

А втім, здебільшого натуральний колір кременю замаскований густою білою патиною і проглядає лише в пізніших зламах і вищерблинах. Як правило, патина рівномірно вкриває поверхню виробів. Проте нерідко інтенсивність її буває дещо меншою на якомусь одному боці знаряддя. Причини цього явища різні. В одних випадках нерівномірність патинізації є наслідком більш пізніх пошкоджень, в інших утворенню патини запобігли вапнякові стягнення. Останні відзначаються на багатьох знахідках, локалізуючись звичайно на якомусь одному, переважно сплющеному боці виробу. Поверхня знаряддя, очищена від вапнякової кірки, завжди має кращу збереженість: патина на ній ніколи не буває такою інтенсивною, як на вільних від стягнень місцях.

Обробка кременю провадилася безпосередньо на стоянці, про що свідчать знахідки нуклеусів, нуклевидних уламків, численних крем'яних сколів, кам'яних відбивачів і ретушерів тощо.

Нуклеуси різняться поміж собою за числом ударних площадок, формою, розміщенням фасеток та їх орієнтацією.

Майже половину всіх нуклеусів становлять нуклеуси дисковидні (табл. I, 1—3, 6). Диски різних розмірів і характеризують різні етапи використання. Поряд з нуклеусами в початкових стадіях утилізації (табл. I, 6) в колекції є цілком «спрацьовані» ядрища, діаметр котрих дорівнює 3,5—4 см (табл. I, 1, 2). Перекрій дисків асиметричний: один бік їх більш-менш сплющений, другий — опуклий. Асиметричність профілю обумовлена технологією виготовлення і дальшого використання нуклеусів. Заготовками для них правили розщеплені надвоє округлі крем'яні жовна. Сколювання відщепів провадилось, як правило, з одного, сплющеного боку заготовки. Протилежний бік оброблений лише в тій мірі, в якій це диктувалось потребами видалення жовнової кірки з метою одержання ударних площадок. Площадки здебільшого примітивного типу, утворені відносно широкими радіально орієнтованими сколами. Відщепи з таких нуклеусів повинні були мати гладкі або двогранні п'ятки. З шести дисків тільки два зберігають по краю сліди додаткової підправки площадок. Проте і в цих випадках підправка недосконала: фасетки мають значну ширину і виконані недбало.

Поряд з дисками на стоянці були поширені також нуклеуси інших типів.

Виразними зразками представлені в колекції одноплощадкові ядрища. За формою вони поділяються на трикутні (табл. I, 4) і чотирикутні (табл. I, 5). Характерним для них є наявність лише однієї ударної площадки, сколювання відщепів з якої провадилось в одній площині і тільки в одному напрямку. Всі нуклеуси мають площадки, орієнтовані до площини сколювання під кутом меншим за прямий. Сліди додаткової підправки площадок відзначаються лише на одному трикутному нуклеусі (табл. I, 4).

Осібю в групі одноплощадкових нуклеусів стоїть ядрище, зобра-

жоне на таблиці I, 7. За своєю формою і характером використання воно наближується до пірамідальних. Від трикутних його відрізняє сколювання відщепів у кількох площинах. Поверхня ядрища майже су-

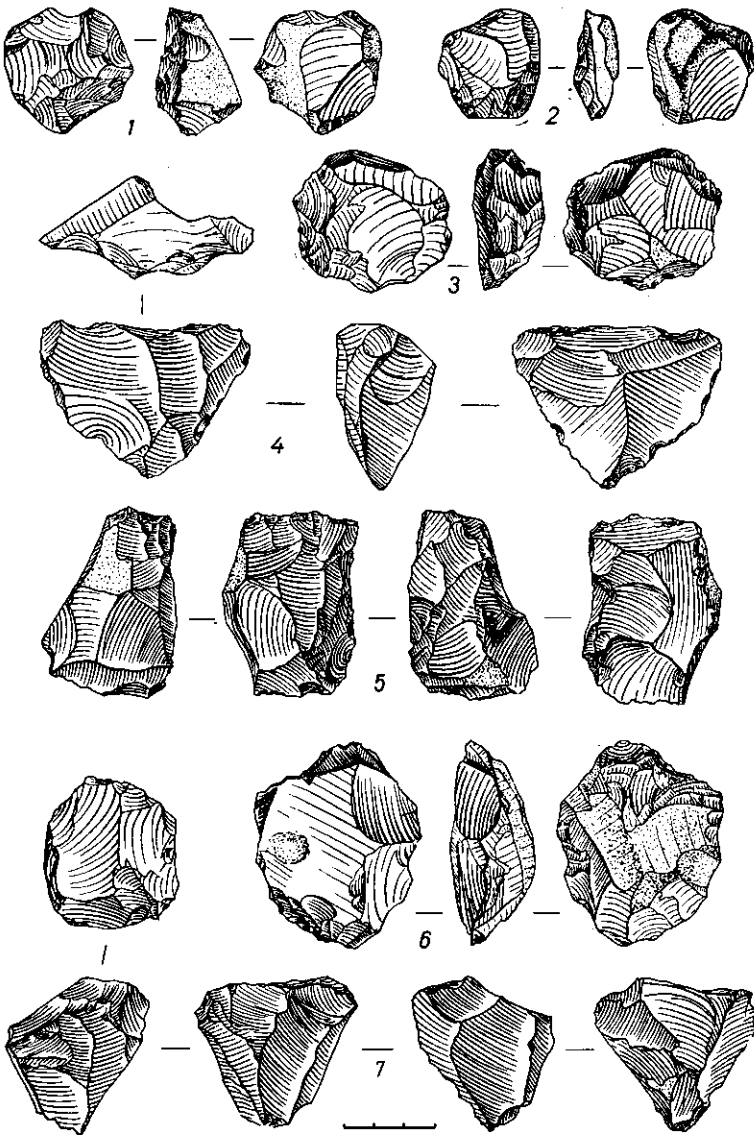

Табл. I. Нуклеуси.

цільно вкрита негативами сколів. Необробленою залишилась невелика ділянка з тильного боку нуклеусу. Проте нуклеус не справляє враження розвинутого: довжина його дорівнює ширині, площадка удару скошена, фасетки сколів короткі, в розміщенні їх відчувається певна випадковість.

Різним типам нуклеусів Антонівської стоянки відповідають різні типи сколів-заготовок.

Переважають нелевалуазькі сколи. Вони звичайно мають укорочені пропорції. Обриси їх неправильні, форма випадкова, нестала. Напрямок сколюючого удару здебільшого орієнтований під кутом до

поздовжньої осі заготовки. Спинки відщепів сформовані різнонаправленими сколами або зберігають залишки жовнвої кірки.

Ряд ознак надає сколам цієї групи риси певної архаїчності. В своїй більшості вони масивні, мають укорочені пропорції, їх п'ятки широкі, орієнтовані до площини сколювання (черевця відщепу) під кутом більшим за прямий, ударні бугорки рельєфні, займають значну частину черевця і часто супроводяться у місці удару характерними виступами і вищерблинами.

Левалузькі сколи в колекції нечисленні і представлені зразками, далекими від класичних. Форма їх часто невтримана, розбіжність між довжиною і шириною незначна, на спинці нерідко залишено ділянки кіркового покриття. По всьому, рука майстра ще не оволоділа навиками одержання сколів заданої форми. Робляться, очевидно, лише перші спроби в цьому напрямку, і спроби ці, природно, далеко не завжди бувають вдалимими.

Відносна нерозвиненість технічних прийомів обробки каменю відбилася також на характері оформлення ударних площадок сколів. У переважній більшості вони гладкі, а то й зовсім відсутні: сколюючий удар прийшовся безпосередньо по вкритій кіркою поверхні жовна. Індекс підправки площадок за матеріалами стоянки надто невисокий і цілком знаходиться в межах, запропонованих Ф. Бордом для нефасетованих індустрій⁴.

Крім нуклеусів, сколів-заготовок та відходів кременеоброблюючого виробництва на стоянці зібрано чимало завершених знарядь праці.

Характерною рисою антонівського інвентаря є наявність в ньому значної кількості знарядь, виготовлених у техніці двобічної обробки. Остання застосовувалася не лише при виготовленні знарядь з крем'яних жовен чи уламків кременю (табл. III, 4, 6; IV, 1), але й при використанні під знаряддя відщепів (табл. II, 7, 10; III, 1, 3, 7). Черевце відщепу при цьому суцільно (табл. II, 7, 10; III, 3, 7) або лише по краю (табл. III, 1) оброблювалось плоскими сколами. В умовах нерозвинутої техніки розщеплення каменю цей прийом дозволяв одержувати більш тонкі в перекрої знаряддя з відносно гострими і прямими лезами.

Найбільш численну групу становлять скребла, представлені своїми основними різновидностями: простими — одинарними (табл. II, 1—6, 9—11) і подвійними (табл. II, 8), замкненолезвійними (табл. II, 7), конвергентними — одинарними симетричними (табл. III, 3, 4) і асиметричними (табл. III, 4, 5) та подвійними листовидними (табл. III, 2, 8) тощо⁵.

Незалежно від форми і характеру вторинної обробки вони підрозділяються на дві підгрупи: власне скребла, тобто знаряддя з крутим робочим краєм для скребіння (табл. II, 1, 6, 10, 11; III, 2, 3, 4), і скребла-ножі з гострим придатним для різання лезом (табл. II, 2—5, 7—9; III, 5, 7, 8).

Робочий край скребел та скребел-ножів здебільшого опуклий (табл. II, 2, 4, 5, 7, 10, 11; III, 2—4, 7, 8). Менш численні знаряддя з увігнутих краєм (табл. I, 1, 6). На останньому місці за числом знахідок стоять вироби з прямим лезом (табл. II, 3, 9; III, 5).

Певні відміни спостерігаються також в характері вторинної обробки. Поряд з виробами, ретушованими зі спинки відщепу (табл. II, 2—6, 8, 9, 11; III, 2, 5, 8), в колекції є знаряддя з ретушю на черевці

⁴ F. Bordes, Essai de classification des industries «moustériennes», Bulletin de la Société Préhistorique Française, t. L, № 7—8, Paris, 1953, стр. 459.

⁵ Тут і далі в класифікації знарядь автор не в усьому дотримується типології Ф. Борда (див. F. Bordes, Typologie du paléolithique ancien et moyen, mémoire № 1, Bordeaux, 1961).

табл. II, 4) або альтернативно ретушовані. Виразну серію становлять знаряддя з двобічною обробкою (табл., II, 7, 10; III, 2, 4, 7).

Нарешті, зібрані вироби різняться поміж собою за типами ретуші. Більшість з них оформлена крутою, так званою ступінчастою ретушю (табл. II, 1, 2, 6, 7, 10; III, 3, 4). Проте при виготовленні знарядь

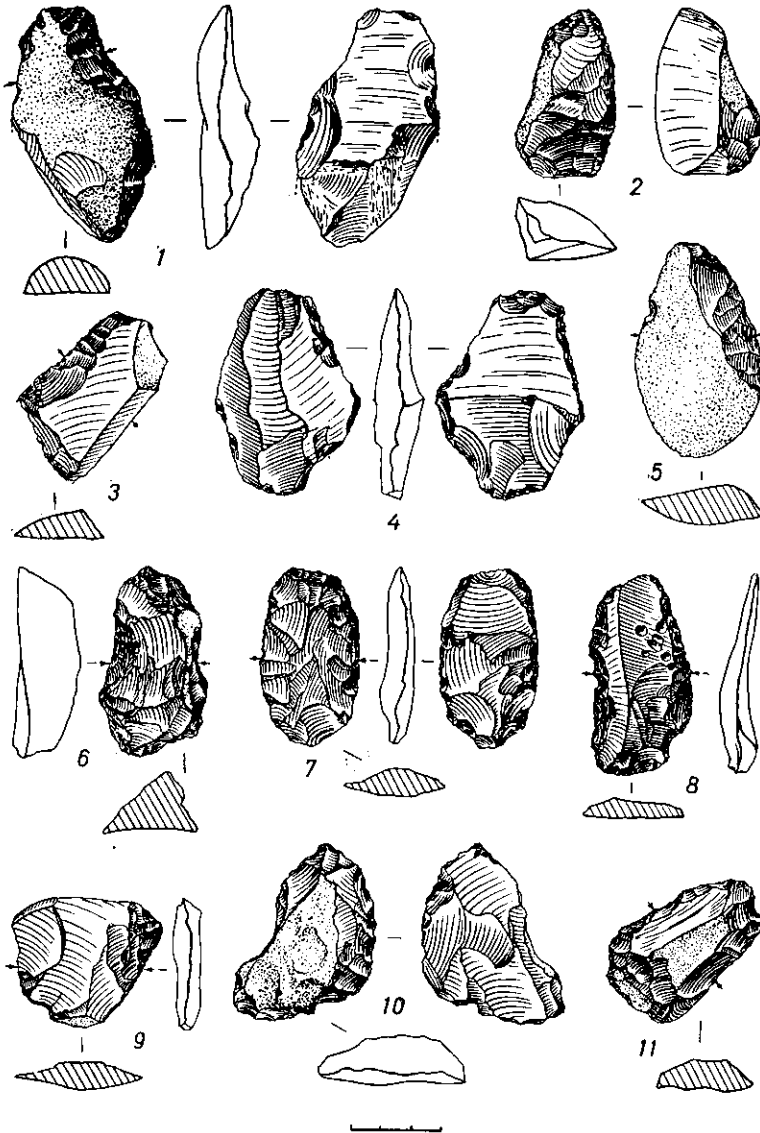

Табл. II. Скребла і скребла-ножі.

застосовувалися й інші типи ретуші: лускоподібна (табл. II, 4, 5, 9, 11; III, 2, 7), зубчаста (табл. II, 8), підпаралельна (табл. II, 3, 5; III, 5, 8).

В групі знарядь Антонівської стоянки немає жодного, яке б задовольняло вимогам номенклатурного списку Ф. Борда щодо гостроконечників⁶. Керуючись дещо іншими критеріями, ми схильні відносити до

⁶ F. Bordes, *Typologie du paléolithique ancien et moyen, mémoire № 1, Bordeaux, 1961, стр. 21—23; його ж, Pointes moustériennes, racloirs convergents et déjetés, limaces, Bulletin de la Société Préhistorique Française, t. LI, fasc. 7, Paris, 1954.*

гостроконечників два знаряддя. Одне з них (табл. III, 1) — асиметричний гостроконечник з потоншеною основою—має підсегментовидну форму. Один край його опуклий, оформлений ступінчастою ретушшю зі спинки, другий — майже прямий, оброблений з обох боків. Тильний кінець виробу дещо заокруглений і сплюснений сколами. Друге знаряддя (табл. III, 6) може бути класифіковано як гостроконечник лис-

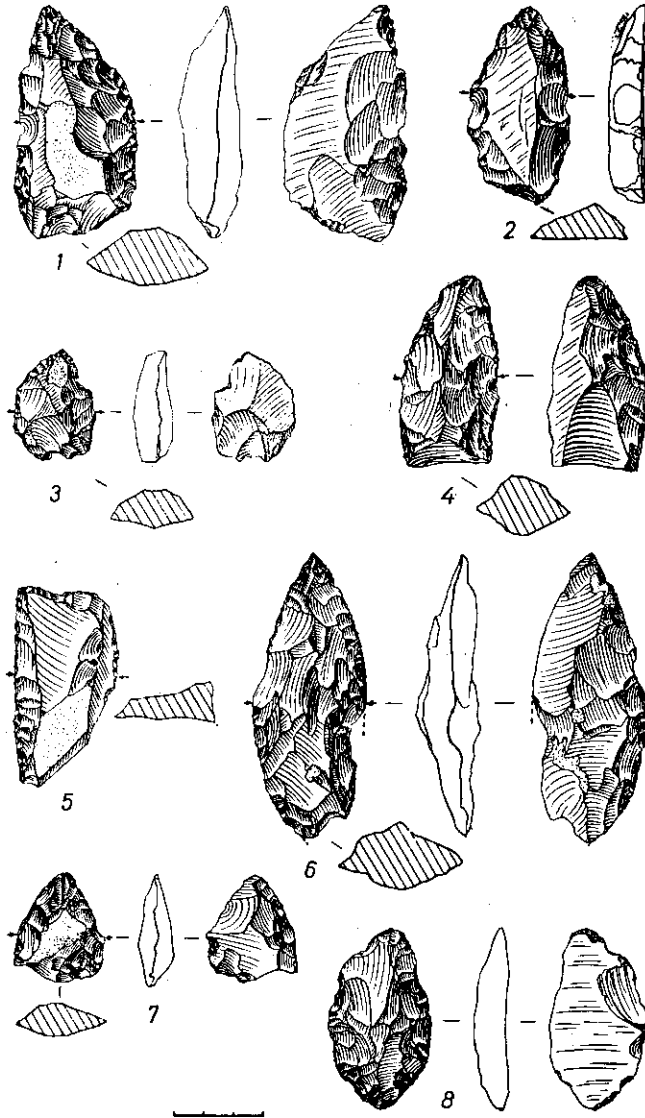

Табл. III. Скребла, скребла-ножі і гостроконечники.

товидної форми з двобічною обробкою. Знаряддя пошкоджено: на одному кінці його відзначається невелика ділянка зламу.

Значну групу знахідок становлять знаряддя з виїмками (табл. IV, 3, 4, 8). Подібні вироби, як відомо, досить поширені в ранньопалеолітичних комплексах. На Антонівській стоянці вони являють одну з найхарактерніших особливостей виробничого інвентаря.

Не затримуючись на характеристиці індивідуальних форм, зупинимось лише на знарядді, зображеному на таблиці IV, 9. З першого погляду воно нагадує незавершене обробкою скребло, або так звані «грубі рублячі знаряддя». Проте при уважному розгляді можна помі-

тити добре виявлену загострюючу ретуш на одному з його кінців. По всьому, знаряддя використовувалося як інструмент для різання. Виходячи з того, що ретушю оформлено не поздовжній край виробу, а лише його заокруглений кінець, ми схильні відносити його до категорії різаків.

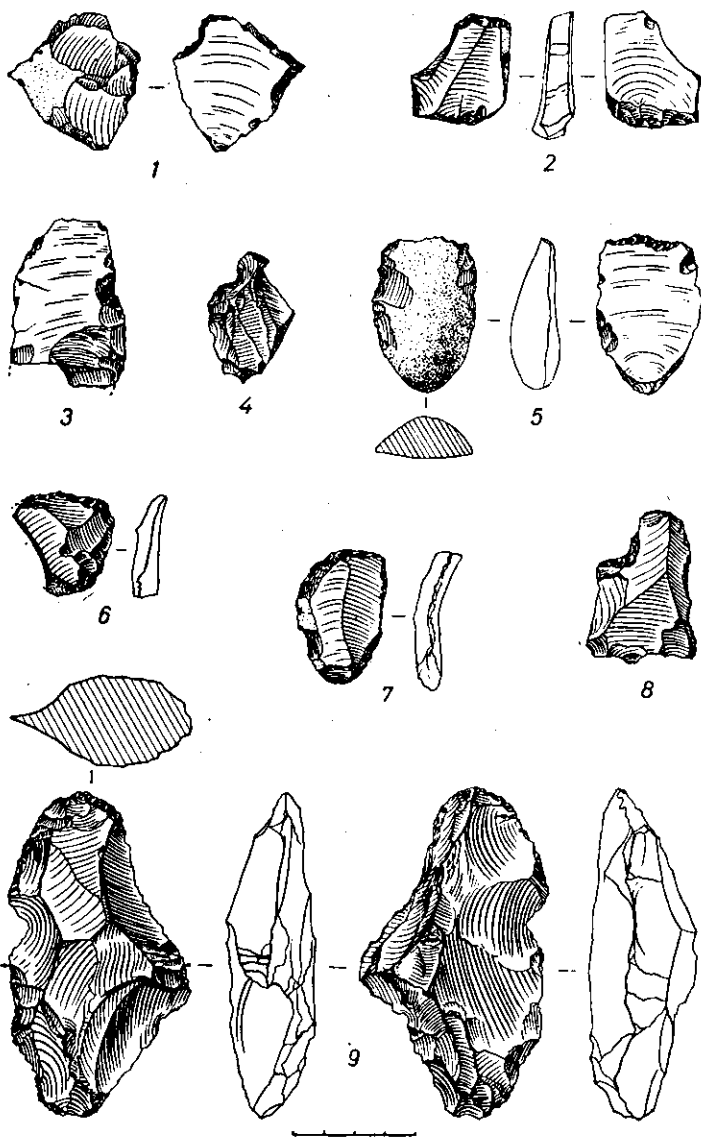

Табл. IV. Знаряддя з виїмками, скребки, проколки та індивідуальні форми.

На особливу увагу заслуговують знахідки на стоянці поодиноких скребків (табл. IV, 2, 6, 7) та проколок (табл. IV, 1). Здається, немає підстав вбачати в них пізнішу домішку: ні за технікою виготовлення, ні за ступенем патинізації вони не випадають з основного комплексу.

Наведена характеристика зібраної колекції є дещо загальною, але вона все ж дає певне уявлення про пам'ятку.

Не підлягає сумніву вік знахідки: морфологічні ознаки виробів з певністю вказують на їх ранньопалеолітичну муст'єрську приналежність.

Інша річ — визначення культурно-хронологічного місця пам'ятки в межах самої епохи мустьє.

Складне саме по собі у відношенні до будь-якої іншої пам'ятки, це завдання ще більш ускладнюється у даному випадку внаслідок ряду обставин: перевідкладеності знахідок, невеликого обсягу досліджень, нез'ясованості геологічних питань тощо⁷.

А втім, здається, вже зараз можна говорити про відмінність зібраних на стоянці матеріалів від левалуа — мустьєрських комплексів Кавказу та Середньої Азії з їх дещо іншою технікою розщеплення каменю, іншими прийомами вторинної обробки зрештою, іншим складом виробничого інвентаря.

Незначний процент в матеріалах стоянки левалуазьких форм, порівняно низькі індекси пластин та підправки ударних площадок, широкий розвиток техніки двобічної обробки — все це наближує антонівський інвентар до деяких інших мустьєрських комплексів Руської рівнини і Криму. Зрештою, і ці зіставлення певною мірою відносні. Жодна з пам'яток, відомих зараз на зазначених територіях, не може розглядатися як цілком аналогічна нашій. Йдеться лише про співзвучність окремих ознак, хоч і ознак, треба думати, дуже важливих.

В. Н. ГЛАДИЛИН

ОТКРЫТИЕ МУСТЬЕРСКОЙ СТОЯНКИ НА ДОНЕЧЧИНЕ

Резюме

Археологическими разведками автора в Марьинском районе, Донецкой области в 1962 г. зарегистрирован ряд пунктов с находками расщепленных и обработанных кремней палеолитического облика.

Исключительный интерес представляет открытие близ с. Антоновки остатков стоянки мустьерского времени.

Обработанные кремни встречены на склоне мысообразного выступа правого коренного берега р. Сухие Ялы (приток р. Волчьей, бассейна р. Самары), в котловане для добычи песка и каолина.

Культурный слой разрушен эрозионными процессами. В ходе разрушения слоя многочисленные кремни мигрировали вниз по склону и отложились в делювиальной толще ниже места первоначального залегания.

В результате раскопок и сборов в котловане составилась большая коллекция кремневых изделий. Собранные поделки покрыты глубокой белой патиной и часто сохраняют следы известковых стяжений. В составе коллекции нуклеусы различных типов, многочисленные кремневые сколы, различные виды скребел, остроконечники, орудия с выемками, единичные скребки и проколки.

Добытые материалы отличны от левалуа — мустьерских комплексов Кавказа и Средней Азии с их несколько иной техникой расщепления камня, иными приемами вторичной обработки орудий, иным набором инструментов.

Незначительный процент в материалах стоянки левалуазских форм, сравнительно низкие индексы пластин и подправки ударных площадок, широкое развитие техники двусторонней обработки — все это намекает возможные пути сопоставлений антоновского инвентаря с раннепалеолитическими комплексами иных территорий, в первую очередь с мустьерскими памятниками Русской равнины и Крыма.

⁷ Останнім часом на Антонівській стоянці здійснено значний обсяг робіт, але одержані археологічні і геологічні матеріали потребують опрацювання і перевірки.